

SERIA RELIGIE

coordonată de
preot VASILE RĂDUCĂ

Pavel Nikolaievici Evdokimov s-a născut la 2 august 1901 la Petersburg, orașul cel mai europeanizat din Rusia. Tatăl său aparținea nobilimii militare, iar mama aparținea vechii aristocrații. În 1907, colonelul Evdokimov a fost asasinat de către un soldat terorist. Această dramă l-a marcat profund pe copilul Pavel, care va crește sub influența mamei. Ea îl va iniția în viața interiorizată și va sădi în el înclinații teologice. După obiceiuil vremii, ca fiu de ofițer, va face și Pavel școala militară. Începe studii de teologie la Kiev, dar le întrerupe după câteva luni, fiind înrolat în armata albă la începutul revoluției. Participă aproape doi ani la luptele de cavalerie împotriva bolșevicilor, dar înfrângerea îl va sili să ia drumul exilului. Pleacă mai întâi la Constantinopol, iar în 1923 ajunge la Paris, unde era adunată toată inteligența rusă exilată. Își trece cu brio la Sorbona licența în filozofie, lucrând, în același timp, noaptea, la Citroën sau spălând vagoanele prin gări. În 1928 își ia licența în teologie la Institutul Saint Serge, nou înființat la Paris, prin inițiativa unei pleiade de teologi și de gânditori religioși ruși, în frunte cu preotul Serghei Bulgakov. În 1927 se căsătorește cu Natașa Brunel, cu care va avea doi copii. În timpul ocupației, familia se va refugia la Valenta. În această perioadă, Evdokimov își susține teza de doctorat la Facultatea de Litere din Aix-en-Provence, cu tema „Dostoievski și problema răului“. În 1945 îi moare soția. Evdokimov se angajează total în slujirea aproapelui, slujire în care se afla deja ca membru al Rezistenței. Conduce diferite societăți de întrajutorare pentru exilați și pentru săraci, până în 1962. Participă de la început la lucrările Consiliului Ecumenic al Bisericilor și face parte din Comitetul de Studii de la Bossey, unde și predă, ca profesor la Institutul Saint Serge. În 1954 se recăsătorește, cu Tomoko Sakai, fiica unui diplomat japonez. Tomoko Evdokimov l-a îndemnat și l-a ajutat prin devotamentul ei să dea la iveală imensa operă teologică pe care o păstra în suflet; titlurile se succedă cu repeziciune: *Femeia și mântuirea lumii*, *Ortodoxia*, *Vârstele vieții spirituale*, *Arta icoanei – teologia frumuseții*, *Gogol și Dostoievski*, *Hristos în gândirea rusă*, *Sfânta Taină a iubirii*, *Iubirea nebună pentru Dumnezeu* etc. În 1967 este chemat să predea la Institutul Superior de Studii Ecumenice din Paris. Moare în 1970, la vârsta de 69 de ani.

PAUL EVDOKIMOV

CUNOAȘTEREA
LUI DUMNEZEU
ÎN TRADIȚIA
RĂSĂRITEANĂ

Învățatură patristică, liturgică
și iconografică

Traducere, prefață și note de
Pr. VASILE RĂDUCĂ

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Marieva Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Andreea Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Paul Evdokimov
La connaissance de Dieu selon la tradition orientale
L'enseignement patristique, liturgique et iconographique
© Evdokimov Paul

© HUMANITAS, 2013, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
EVDOKIMOV, PAUL

Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană: învățătură patristică,
liturgică și iconografică / Paul Evdokimov. – trad., pref. și note: Vasile Răducă;
– București: Humanitas, 2013

ISBN 978-973-50-4085-7

I. Răducă, Vasile (trad.; pref.)

231

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin email: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

„Și aceasta este viața veșnică:
să Te cunoască pe Tine,
singurul Dumnezeu adevărat, și pe
Iisus Hristos, pe Care L-ai trimis.“
(Ioan 17, 3)

CAPITOLUL I
Câteva considerații istorice
asupra subiectului

La sfârșitul secolului al V-lea, evenimentele politice separă Apusul de Răsărit. Prin forța împrejurărilor, Roma și Bizanțul se găsesc în fața unor situații diferite. Se formează tradiții locale, iar cugetarea teologică se situează în climate eterogene din punct de vedere social, intelectual și spiritual.

Dar, oricum și în toate cazurile, putem afirma că fiecare tradiție, în specificul său, prezintă totdeauna o anumită individualizare a Revelației unice, urmându-și geniul propriu. După cum spune istoricul Bardy în studiul său *Sensul unității*, „Răsăritul, mai mistic, se află în întregime în contemplarea tainelor lui Dumnezeu și în cugetarea cu privire la îndumnezeire; Apusul, mai moralizator, se ocupă de modul în care omul va răspunde în fața lui Dumnezeu“. Apusul cugetă mai ales cu privire la har și libertate, cu privire la păcatul originar și predestinare. Astfel, teologia și mai ales antropologia Sfântului Augustin, mai târziu soteriologia lui Anselm de Canterbury, gno-seologia lui Toma d’Aquino sunt deja foarte diferite față de teologia Sfântului Atanasie cel Mare, a marilor capadocieni, a Sfântului Maxim Mărturisitorul, a Sfântului Ioan Damaschinul, a Sfântului Grigore Palamas. La început, aceste diferențe nu reprezentau decât aspecte complementare ale aceleiași bogății, atunci când casa lui Dumnezeu,

Biserica, era una. Într-un anumit moment, dragostea pentru unitate și chiar dorința de a fi una au încetat de ambele părți: actualmente Răsăritul și Apusul se caută, ba mai mult, caută împreună unitatea altădată foarte reală și atât de tragic pierdută de-a lungul istoriei.

Termenii de „tradiție răsăriteană” și „tradiție apuseană” ne fac să simțim imediat insuficiența lor formală: astăzi, noțiunile pur geografice sunt depășite. Totuși, putem vorbi de unele „dominante” care se formează și se afirmă, în ciuda coexistenței unor tipuri teologice accentuate diferit¹, în sânul acelorași comunități.

*

Prin facultățile sale naturale, contemplând lumea, omul se poate ridica la cunoașterea nu a lui Dumnezeu, ci a slavei lui Dumnezeu; ca filozof, el poate formula noțiunea de Ființă absolută. Dar aici apare și limita de netrecut (dată de deosebirea de ființă, *n.tr.*). După Sfântul Apostol Pavel, cunoașterea vie a lui Dumnezeu ca Tată ceresc este lucrarea gratuită a Revelației.

Mai mult ca oricând, astăzi existența umană manifestă o ineluctabilă exigență pentru claritate, punând unica problemă serioasă care s-ar putea adresa oricărui om. Dincolo de orice literatură catehetică sau apologetică, la nivelul conștiinței golite de orice prejudecată omul credincios al secolului XX este invitat să spună ce este Dumnezeu, iar ateul,

1. Răsăritul a cunoscut teologi și chiar școli sub influența latină sau protestantă; de pildă, Academia Teologică din Kiev, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, puternic latinizantă (Mitropolitul Petru Movilă), sau Patriarhul Constantinopolului Chiril Lukaris, din secolul al XVII-lea, format în teologia lui Calvin.

cel care neagă, este invitat să precizeze care este obiectul ne-gației sale.

Întrebarea surprinde și, dacă răspunsul întârzie să vină, chiar și tăcerea poate da speranță. Întrebarea în sine este revelatoare, fiind și o manieră de a-i spune omului: cine ești tu?

Cel care ar răspunde „Dumnezeu este Creatorul, Pro-niatorul, Mântuitorul“ ar trece în revistă capitolele unui manual sau ar face dovada unei speculații, unei distanțe dia-lectice între Dumnezeu și el. În acest caz, Dumnezeu nu este Întregul, înțeles cu ardoare și spontaneitate într-un dat nemijlocit al revelației. Unul dintre cei mai severi asceți, Sfântul Ioan Scărarul, spunea că Dumnezeu trebuie iubit așa cum logodnicul își iubește logodnica. Un îndrăgos-tit, un pasionat pentru obiectul iubirii sale ar spune: „Dar Acesta este totul... Este viața mea!... Nu există decât El!... Restul nu mai are valoare, nu există!“ Sfântul Grigore de Nyssa, în culmea uimirii, lasă să-i scape pur și simplu cu-vintele: „Tu, cel pe Care-L iubește sufletul meu...“ Tradiția patristică renunță la orice definiție formală, căci Dumnezeu este dincolo de orice cuvânt omenesc: „Conceptele creează idoli ai lui Dumnezeu, numai uimirea pricepe ceva despre El“, mărturisește Sfântul Grigore de Nyssa. Pentru Sfinții Părinți, cuvântul „Dumnezeu“¹ este vocativul prin care-L chemăm pe Cel negrăit.

Dar taina Creatorului s-a oglindit în oglinda lumii create și-l face pe Teofil al Alexandriei să spună: „Arată-mi omul tău și eu ți-L voi arăta pe Dumnezeul meu.“ Sfântul Apos-tol Petru vorbește de *homo cordis absconditus* (1 Petru 3, 4),

1. Sfântul Grigore de Nazianz leagă cuvântul Θεός de αἴθερ (a arde), Dumnezeu este foc (*Orationes theologicae*, 30, 18).

omul tainic al inimii. *Deus absconditus*, Dumnezeuul tainic, și-a creat un față-către-față al Său, *homo absconditus*, omul tainic, icoana Sa cea vie.

Viața duhovnicească țâșnește în „pășunile inimii“, în spațiile sale libere, de îndată ce aceste două ființe tainice, Dumnezeu și omul, se întâlnesc acolo. „Cel mai minunat lucru care are loc între Dumnezeu și om este acela de a iubi și de a fi iubit“, afirmă marii înduhovniciți.

„Nu-L putem vedea pe Dumnezeu și să trăim.“ Acest avertisment biblic înseamnă pentru Sfinții Părinți că nu-L putem vedea pe Dumnezeu cu lumina rațiunii noastre, nu-L putem niciodată *defini*, căci orice definire este o *limitare*. Și totuși, „El ne este mai intim decât ne suntem noi înșine nouă“. Tocmai la nivelul acestei adâncimi, al acestei uimitoare apropieri de El, Dumnezeu își întoarce fața spre om și-i spune: „Eu sunt Cel ce sunt“ (Exod 3, 14) și, în altă parte, „Eu sunt Cel Sfânt“. El alege dintre denumiri tocmai pe aceea care-L ascunde mai mult. El este chiar „Întreit Sfânt“, strigă îngerii în *Trisaghion*, scoțând astfel în evidență caracterul incomparabil, absolut unic, al sfințeniei dumnezeiești. Înțelepciunea, puterea, chiar iubirea pot găsi afinități și asemănări; dar sfințenia este singura care nu are analogii pe pământ, nu poate fi nici măsurată, nici comparată cu vreo realitate din lumea aceasta. În fața rugului aprins, cu fața la focul mistuitor al lui *Tu solus sanctus*, orice ființă omenească nu este decât „praf și cenușă“. Îndată ce se arată, sfințenia lui Dumnezeu provoacă acel *mysterium tremendum*, sentimentul înfricoșător și irezistibil față de Cel ce este „cu totul altfel“.

Imediat ce adâncurile de netrecut au fost delimitate, Dumnezeu le descoperă și tainica lor conformitate: „adânc pe adânc cheamă“, „precum în apă chipul răspunde chipului“.

Dumnezeu „Cel iubitor de oameni“, „prietenul oamenilor“, trece dincolo de propria Sa transcendență spre om, îl scoate din neantul său și-l cheamă să treacă, la rândul lui, dincolo de imanența sa, spre Cel ce este Sfânt. Omul poate aceasta, căci Sfântul dumnezeiesc a voit să-i ia chipul. Ba, mai mult, „Omul durerilor“ face să fie văzut „Omul dorit“: magnetul cel veșnic magnetizează orice iubire și pătrunde în noi, ca noi să putem trăi în El. El spune oricărui suflet: „Pune-mă ca pe o pecete pe inima ta, ca pe o pecete pe mâna ta, căci iubirea este puternică precum moartea, flăcările ei sunt flăcări ale focului arzător al lui Iahvé“ (Cântarea Cântărilor 8, 6).

Tocmai pentru aceasta Scriptura proclamă: „Fiți Sfinți, precum Eu sunt Sfânt“ (1 Petru 1, 16); și, când Sfinții Apostoli Petru și Pavel vor să definească scopul vieții creștine, vorbesc despre *participarea* la sfințenia lui Dumnezeu (2 Petru 1, 4; Evrei 12, 10).

Dar ce înseamnă *sfințenia* în contextul istoric al lumii moderne, lume profund desacralizată? În cel mai bun caz, sfințenia este trimisă cu politețe în mănăstiri, departe de lumea oamenilor, ceea ce înseamnă că omul de azi nu se mai interesează câtuși de puțin de ea, că o consideră un obiect care-l stânjenește, inutilizabil și bun de pus în podurile istoriei. Dar mai este ceva: chiar și în mediile conformiste ale religiei instituționalizate, numele lui Dumnezeu poate provoca, într-un suflet de altfel sincer, un reflex imediat de plictiseală. Frumoasa mediocritate a celor care „gândesc bine“ și se iau în serios impune stilul apăsător al regulilor și constrângerilor și mentalitatea lor exprimată prin discursuri edificatoare și predici ale căror formule goale de conținut sunt etalate în mijlocul inflației verbale universale. O viață

religioasă casnică, socializată, democratizată dă naștere celor mai puțin atrăgătoare aparențe. N-au afirmat, oare, Părinții Conciliului Vatican II, în mod clarvăzător, că cel mai mare vinovat pentru ateismul modern este creștinătatea însăși, cu teologia ei scolastică, cu predica ei arhaică, cu catehismul ei neadecvat la obiect? Tocmai în aceste circumstanțe răsună chemarea puternică să ne întoarcem la surse, să auzim din nou vocea Sfinților Părinți, să ascultăm Taina Liturghiei și tăcerea contemplativă a icoanei, să ne ducem la școala Tradiției spre a pricepe ce ne spune însăși *seva* ei cu privire la cunoașterea vie a lui Dumnezeu.

Cuprins

Prefață	7
I. Câteva considerații istorice asupra subiectului	13
II. Premisele gnoseologice ale patristicii răsăritene	19
III. Dimensiunile catafactice și apofatice ale teologiei Sfinților Părinți	28
IV. Antropologia Sfinților Părinți	31
1. Dimensiunea transcendentă a existenței umane	31
2. Structura ființei umane	34
3. Chipul și asemănarea lui Dumnezeu	38
4. Diferența dintre chip și asemănare	41
V. Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția patristică	45
1. Cunoașterea lui Dumnezeu în Sfânta Scriptură	46
2. Începuturile epocii patristice	48
3. Școala din Alexandria	50
4. Capadocienii și epoca lor	56
5. Mediile teologice străine de prejudiciul intelectualismului grecesc	62
6. Autorii ascetici și contribuția monahismului	65
7. Dionisie Pseudo-Areopagitul și Corpusul dionisian	70
8. Sfântul Maxim Mărturisitorul (580–662)	73
9. Sfântul Ioan Damaschinul (675–749)	75
10. Aspectul pnevmatologic și mistica luminii	77
11. Umanismul bizantin și epoca prepalamită	80

12. Rugăciunea lui Iisus	83
13. Isihasmul	85
14. Palamismul și sintezele secolului al XIV-lea	87
VI. Căutarea lui Dumnezeu	103
VII. Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția liturgică	119
1. Antropologia îndumnezeirii	119
2. Cultul	122
VIII. Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția iconografică	135
1. Preliminarii istorice și terminologice	135
2. Icoana, trecere de la semne la simboluri	141
3. Sfințenia liturgică	142
4. Teologia prezenței	144
5. Baza biblică a icoanei	145
6. Icoana și idolatria	148
7. Teologie a slavei	150
8. Arta dumnezeiască	152
IX. Experiența mistică în lumina tradiției răsăritene	159
1. Obiectul trăirii mistice	161
2. Îndumnezeirea	163
3. Vederea lui Dumnezeu	164
4. Locul vieții ascetice	168
5. Urcușul mistic	169
X. Mesajul Bisericii	175